

I mərhələdə 1847–1848-ci illərdə dünyada ilk dəfə “Bibiheybət”, daha sonra “Balaxanı” yataqlarında mexaniki üsulla qazılmış quyulardan sənaye əhəmiyyətli neft alınmış və həmin dövrdən də Azərbaycanın neft sənayesinin inkişafı başlanmışdır.

II mərhələdə 1920-ci ildə Azərbaycanda neft sənayesi özəlləşdirilmiş və sovet imperiyasının tələbatına istiqamətləndirilmişdir. O dövrdə respublikada neft istehsalı dünya neftçixarma sənayesinin nailiyyətlərinə uyğun inkişaf etdirilmişdir. Mühəribə illərində Bakıda neft hasilatı ilk dəfə 23,6 milyon tona yüksəlmiş, bütövlükdə isə Azərbaycan SSRİ neftinin 70 faizdən çoxunu vermişdir.

Mühəribədən sonrakı dövrdə Azərbaycan neft sənayesində daha bir dünya ilki qeydə alınmışdır. Belə ki, 1949-cu ildə Azərbaycan neftçilərinin xüsusi şücaəti ilə “Neft daşları” yatağında dünyada ilk dəfə olaraq açıq dənizdə neftçixarmanın əsası qoyulmuş, burada qazılmış ilk hasilat quyusu fontan vurmuşdur. Sonrakı illərdə Azərbaycanda neft istehsalını yüksəltmək üçün dənizdə axtarış-kəşfiyyat, qazma və hasilat işlərinə ümumittifaq səviyyəsində diqqət artırılmış, bu məqsədlə Xəzərə ilk qazma qurğuları gətirilmiş, suyun nisbətən dərin sahələrində yerləşən neft-qaz ehtiyatlarını işlənməyə cəlb etmək məqsədilə Bakıda Dərin Dəniz Özülləri Zavodu yaradılmışdır. Lakin bütün cəhdlərə baxmayaraq, Azərbaycanda neft istehsalını 11-13 milyon tondan yuxarı qaldırmaq mümkün olmamışdır.

Azərbaycanda neftçixarmanın üçüncü mərhələsi dövlət müstəqilliyi illərini əhatə edir. Bu illərdə milli neft-qazçixarma sənayesi bugünkü yüksək səviyyəyə çatmaq üçün özünün tarixi təcrübəsindən və dünya nailiyyətlərindən bacarıqla faydalanmışdır. Dövlət müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycanın digər istehsal sahələri kimi, neft-qazçixarma sənayesi də maliyyə və texniki xarakterli bir sıra çətinliklərlə üzləşmişdi. Əsas problemlər Sovet İttifaqının dağılması və keçmiş müttəfiq respublikalar arasında iqtisadi əlaqələrin birdən-birə qırılması ilə bağlı idi.

Bu səbəbdən texniki təchizat sifarı enmiş, xalq təsərrüfatının əsas sahələri, o cümlədən neft-qazçixarma sənayesi dərin böhranla üzləşmişdi. Hətta o vaxtlar artıq kəşf olunmuş və Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunun dərin sulu hissəsində yerləşən iri neft-qaz yataqları “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli”nin neft-qaz ehtiyatlarının işlənməyə cəlb edilməsi texniki vasitələrin, təchizat və əsasən maliyyə vəsaitinin çatışmaması səbəbindən mümkün olmamışdı.

Yalnız 1993-cü ildə xalqın tələbi ilə yenidən hakimiyyətə gələn ümum-millî lider Heydər Əliyev respublikanın neft-qaz sənayesinin yenidən bərpası və inkişafı ilə yaxından məşğul olmağa başladı. Ulu öndər ölkəmizin sosial-iqtisadi vəziyyətini nəzərə alaraq, xarici neft şirkətlərini Azərbaycan Respublikasına dəvət etmək və birgə işləmək qərarına üstünlük verdi. O göstərdi ki, Azərbaycan böyük neft-qaz ehtiyatlarına malik olsa da, bu sərvəti kəşf etmək və mənimləmək respublikanın daxili imkanları hesabına hələlik mümkün deyil. Yeni tarixi şəraitdə bu, yalnız xarici kapitalın cəlb edilməsi ilə mümkün ola bilər. Xarici kapitalın bu işə cəlb edilməsi yüksəkixətimli neftçi kadrların xarici ölkələrə axınının qarşısının alınmasında, neft-qaz hasilatının artırılmasında, yeni iş yerlərinin yaradılmasında da olduqca önəmli idi.

1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda dünyanın 8 ölkəsinin 13 ən məşhur neft şirkətinin iştirakı ilə həyata vəsiqə almış “Əsrin müqaviləsi” kimi möhtəşəm layihə Azərbaycanın nainki neft sənayesində, eləcə də qeyri-neft sektorunda da sərmayələr üçün

əlverişli və əcəlbədicə ölkəyə çevirdi. Eyni zamanda, bu müqavilə “Yeni neft strategiyası”nın əsasını qoydu, Azərbaycanın dünya dövlətləri ilə yeni münasibətlərini yenidən qurulmasına kömək etdi, ölkəmizin xarici siyasətinin güclənməsinə və inkişafına təkan verdi.

Azərbaycan Respublikasının yeni neft-qaz strategiyası sahənin iqtisadi təsərrüfatı fəaliyyətinin həm yaxın, həm də uzaq perspektivlərdəki məqsəd və strategiyasının işləni b hazırlanmasını özündə əks etdirir. Yeni neft-qaz strategiyasının həyata keçirilməsində

Neft Azərbaycanın uzaq dünənindən bugününədək onun tarixi taleyində önəmli rol oynamış qiymətli təbii sərvətdir. Yaxın keçmişdən başlayaraq karbohidrogen ehtiyatlarına tələbatın yüksələn xətlə artması yurdumuzu dünyanın neft-qaz hasilatı mərkəzlərindən birinə çevirmişdir. Bununla əlaqədar mütəxəssislər şərti olaraq Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafını 3 mərhələyə bölürlər: 1847-ci ildə neftin mexaniki üsulla qazılmış quyulardan hasil edilməsindən 1920-ci ilədək olan dövr; 1920-1991-ci illər sovet dövrü; 1991-ci ildən sonrakı müstəqillik dövrü.

Qərbdən gətirilən texnika və texnologiyanın da çox böyük rolu var. Xüsusilə tikinti-quraşdırma işlərində və yataqların işlənilməsində, neft-qaz quyularının qazılmasında və istismarında tətbiq edilən dünya səviyyəli yeni texnika, texnologiyalar və avadanlıqlar neft sənayesinin sürətli inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

Bütün bu deyilənlərdən belə gördürür ki, yaxın keçmişdə dünyada neft ölkəsi kimi tanınmış Azərbaycan “Əsrin müqaviləsi”ni bağlamaqla neftçixarma tarixində yeni yüksək mərhələyə daxil olmuşdur. Bu müqavilə Azərbaycanda neft-qaz hasilatını çağdaş dünya təcrübəsi və qabaqcıl şirkətlərin fəal iştirakı ilə bir neçə dəfə artırmağa, modern neft sənayesi yaratmağa imkan vermişdir.

“Əsrin müqaviləsi” ilə Azərbaycanın neft sənayesi yeni eraya qədəm qoydu. Bu tarixi sazişin reallaşdırılması üçün Azərbaycanın neft sənayesinin infrastruktur imkanları xeyli dərəcədə genişləndirildi. Dənizin dərin strukturlarında yeni-yeni kəşfiyyat və hasilat quyularının qazılması üçün mövcud üzən qazma qurğuları modernləşdirilməklə yanaşı, müasir qurğular da inşa olundu. “Dədə Qorqud”, “İstiqlal”, “Qurtuluş”, “Heydər Əliyev” qazma qurğularını hazırda dünya neft sənayesinin mühüm yenilikləri kimi qəbul olunur. Məhz “Əsrin müqaviləsi”nin Azərbaycanın qazma sənayesinə gətirdiyi inqilabi yeniliklərin nəticəsidir ki, hazırda “Azəri”, “Çıraq” yataqlarında və “Günəşli” yatağının dərinliklərində yerləşən hissəsində 124 quyu sabit şəkildə neft verir. Bununla yanaşı, 50-dən artıq quyudan texniki məqsədlər üçün istifadə olunur.

Xarici şirkətlərin ölkəmizin neft sənayesində iştirakı bəzən belə bir yanlış təəvvür yaradır ki, Azərbaycan neft elmi və istehsalatı öz yerini əcnəbilərin fəaliyyətinə vermişdir. Mövzu ilə yaxından maraqlananda bunun qətiyyəni belə olmadığının görünür. Müsahibimiz– AMEA Neft və Qaz İnstitutu müasir qazma-nəzəri və tətbiqi problemləri şöbəsinin müdiri, texnika elmləri doktoru, AMEA-nın müdiri üzvü Qalib Əfəndiyev bildirdi:

–İnsanlıq üçün çox önəmli enerji mənbələrindən olan neftin yerin dərin qatlarından üzə çıxarılması bu sahədə kəşfiyyat, qazma və istismar kimi bir-birini tamamlayan sahələri əhatə edir.

Tarixən, neft özü təzyiqlə üzə çıxmaqla yataqlarını nişan verib. Dərindəki yataqlar isə bir çox elm sahələrinin bilgilərinə əsaslanmaqla kompleks kəşfiyyat işləri tələb edir. Qazma işləri də zaman-zaman yerin dərin qatlarına nüfuz etməklə mürəkkəbləşmiş, neftçilər elmin və texnikanın nailiyyətlərindən istifadə etməli olmuşlar. Hazır quyulardan neft-qaz çıxarılması da böyük elmi-texniki yeniliklərlə müşayiət olunur.

Hər üç sahədə Azərbaycanın neft

Sonrakı mərhələ neft-qazçixarma sənayesində neft quyularının qazılmasıdır. Neft və qaz quyularının qazılması məqsədilə həyata keçirilən üsullar aşağıdakılardır:

1. Quyuy ağzında yerləşən rotor vasitəsilə baltaların fırladılması, nəticədə süxurların dağıdılması və bu dağıntıların gil məhlulu vasitəsilə yer

institutları, Dövlət Neft və Sənaye İnstitutu kimi qabaqcıl elm, istehsalat və təhsil müəssisələri öz yenilikləri, kadrlarının yüksək səviyyəsi ilə neft kəşfiyyatı, qazma və hasilat sahəsində ən müasir dünya səviyyəsinin fəth olunmasına öz üstün köməyini göstərmişlər. ARDNŞ-in Qazma İşləri Tresti və SOCAR–AQŞ MMC

edən bu quyuy 84 dərəcə bucaq altında qazılmışdır. Bu yenilik Azərbaycan qazma sənayesi tarixinə unikalığı ilə daxil olmuşdur. Müasir vipstok texnologiyasından istifadə edilməklə 13 saylı DDSÖ-də qazanı aradan qaldırmaq məqsədilə ilk dəfə olaraq rotor üsulu ilə mövcud qazma lüləsindən yan lülə qazılmışdır. Əməliyyat birinci cəhddən

yatağının dayazsulu hissəsində yerləşən 7 və 11 saylı, “Qərbi Abşeron” yatağında 20 saylı, “Ümid” yatağında 1 saylı və “Bulla” yatağında 6 saylı dərin dəniz stasionar özüllərində qazma işlərini uğurla aparmışdır. Bütövlükdə isə SOCAR–AQŞ ötən dövr ərzində 54 quyuda işləri yekunlaşdırılaraq sifarişçiyə təhvil vermişdir.

“Əsrin müqaviləsi”: Azərbaycanın müasir neft və qaz sənayesində qazma işlərində yeni dövrün başlanğıcı

alimləri, mühəndisləri və neftçixaranları dünya miqyaslı uğurların müəllifləri olmuşlar. Akademiklər Səttar Quliyev, Məmmədpaşa Quluzadə, Azad Mirzəcanzadə, Sübhü Salayev, Mithət Abbasov, eləcə də İsrəfil Quliyev, Rafiq Quliyev kimi alimlər, Eyyub Tağıyev, Yusif Səfərov, Mixail Kaverçoqkin kimi qazmaçılar, Usta Piri, Ağə Nemətulla, Qurban Abbasov kimi neftçilər qazma və hasilat sahəsində yenilikləri ilə Azərbaycan neft elmini və sənayesini bütün dünyada zirvəyə qaldırmışlar.

Respublikada neft və qaz quyularının axtarışı, kəşfiyyatı, istismarı və nəqli çətin bir prosesdir. Bu prosesi həyata keçirmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə edilir. Əvvəllər neft yerin üst qatlarında idi. Lakin zaman keçdikcə bu əvəzsiz yeraltı sərvətin daha dərin qatlardan çıxarılmasına zərurət yarandı. Sonradan neft və qaz yataqları üçün geoloji, geofiziki, geokimyəvi və hidroloji axtarış üsullarından istifadə olundu. Neft yataqlarının səmərəli işlənməsi və onun texniki-iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması üçün layın geoloji-fiziki xassələri, yəni layın qalınlığı, neftli, qazlı olması qidalanma və temperaturu, layda olan süxurların sıxlığı, karbonatlığı, fiziki-kimyəvi tərkibi, keçiriciliyi və məsaməliyi və s. xassələri öyrənilir.

Bundan əlavə, laya süni təsir göstərilməsinin zəruriliyini nəzərdə tutan işlənmə variantları müəyyənləşdirilir və quyuların yerləşməsi sxeminin dəqiqləşdirilməsi, quyudibi təzyiqlə hesablanması müəyyən edilir. Hər bir varianta qoyulan investisiyaların həcmi, ödəmə müddəti, effektivlik əmsalı, neftin maya dəyəri və s. göstəricilərdən istifadə edilməsi ilə müxtəlif variantların bir-birilə müqayisəsi aparılır və onlar içərisindən ən optimal variant seçilir.

səthinə çıxarılması ilə səciyyəolənən birinci rotor qazma üsulu; 2. Turbobur vasitəsilə qazma işlərinin həyata keçirilməsinə əsaslanan turbin qazma; 3. Elektroburun istifadəsinə əsaslanan elektrikli qazma; 4. Vibrasiya qazma üsulu işlərinə həyata keçirilən sonuncu üsuldur və bu qazma baltasını titrədən vibrasiyanın tətbiqi vasitəsilə həyata keçirilir.

Tətbiq edilən sonuncu üsul dərinlik nasos üsuludur. Neft yataqlarında lay təzyiqinin aşağı düşməsi istismar quyularında neft hasilatını azaldır ki, bunun da qarşısını almaq üçün müxtəlif geoloji və texniki tədbirlərin, yəni neft və qaz yataqlarına süni təsiretmə üsulları həyata keçirilir.

Neft quyularında texniki-iqtisadi tədbirlər həyata keçirilməklə neft sənayesində, xüsusilə köhnə neft rayonlarında neft hasilatında həyata keçirilən elmi-metodik standartlara və texnologiyaya uyğun iş rejiminin təşkili ilə hasilatı artırmaq mümkündür. Alim daha sonra qeyd etdi ki, sovet zamanında neft hasilatının bütün texniki-istehsal sahələri üzrə Bakıda avadanlıq istehsal olunur və xarici ölkələrə də satılırdı. SSRİ-nin neft avadanlığının 70 faizi Azərbaycanda buraxılırdı. Zaman keçdikcə bu avadanlıqlara əsaslanan texnologiya köhnəldi, məhsuldarlığı aşağı düşdü və istehsalatdan çıxarılmalı oldu. İndi dünyanın hər yerində qabaqcıl transnasion şirkətlərin yaratdığı ən yeni qazma və hasilat texnologiyasından istifadə olunur. “Əsrin müqaviləsi” bu texnologiyaların Azərbaycana gətirilməsini və ondan bacarıqla istifadəni təmin etdi.

Öyrəndik ki, ARDNŞ-in Geofizika və Mühəndis Geologiyası İstehsalat Birliyi, AMEA-nın Neft və Qaz, Geologiya və Geofizika

uğurla yerinə yetirilmişdir.

Bu yataqda “Uralmaş 6000 PEM” qazma qurğusunun portal tipli qülləsində isə ilk dəfə ən müasir qazma avadanlığı olan yuxarı intiqallı qurğu–“TopDrive” quraşdırılmışdır. Həmin qurğu vasitəsilə SOCAR–AQŞ ilk milli müəssisə olaraq horizontal quyuların qazılması istiqamətində öz gücünü sınamışdır. Belə quyuların qazılmasının özünəməxsus üstünlükləri var. Horizontal qazma vasitəsilə dənizdəki məhdud sayda quyudan yenidən səmərəli istifadə edilir, debitin dəfələrlə artması

“Qərbi Abşeron” yatağında da son zamanlar qazma işləri xeyli intensivləşmişdir. Ötən müddətdə 20 saylı özüldən 20, 22, 24, 25, 26, 27 və 28 saylı quyular qazılaraq sifarişçiyə təhvil verilməmişdir. Bu özüldə çalışan peşəkar işçi heyətinin xüsusi fədakarlığı sayəsində 48-51 gün müddətində qazılmalı quyular orta hesabla 20-25 günə sifarişçiyə təhvil verilir.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra kəşf edilmiş ilk yataq olaraq “Ümid”də alınan nəticələr də Xəzərin Azərbaycan sektorundakı strukturların məhsuldarlıq perspektivlərini yüksəltmiş, yeni lay və yataqların açılması ehtimalını artırmışdır. “Ümid” yatağında qazılan 14 saylı quyuda faktiki dərinlik 6341 metrə çatdırılmışdır.

SOCAR–AQŞ Azərbaycanın milli müəssisəsi kimi ilk dəfə olaraq analoqu olmayan yeni nəsil qazma qurğularının ölkəmizə gətirilməsində mühüm rol oynamışdır. Müəssisə API Q2 sertifikatlaşdırma auditinin 2-ci mərhələsini uğurla başa çatdırmış və noticədə API Auditorları tərəfindən sertifikatlaşdırma təqdim olunmuşdur.

Nəhayət bildirik ki, neft sənayesində müasir qazma prosesini, əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi, üst-başmazuta bulaşmış neftçi deyil, ağıxalətli operator idarə edir. Bu sahədə bütün proseslər mexanikləşdirilmiş və avtomatlaşdırılmışdır. Qazma prosesində nanotexnologiyalardan da istifadə olunur. Müasir qazmaya verilən başlıca tələb 1 metr quyunu daha sürətlə və daha ucuz qazmaqdır. Əgər qazma peşəkarlığı aşağıdırsa, ən müasir texnologiya da yüksək səmərə verə bilməz. Azərbaycan qazmaçılarının keçmiş SSRİ-də və dünyada peşəkarlıqları ilə öndə gedirdilər. İndi də sahə alimlərinin və mühəndislərinin yerli şəraitin spesifikasiyini ardıcıl nəzərdə saxlaması və qazmaçılarımızın yüksək peşəkarlığı ölkəmizdə fəaliyyət göstərən xarici şirkətləri tam razı salır.

Həç şübhəsiz, bütün bunlar dövlət müstəqilliyimizin xalqımızı bütün sərvətlərimizin haqqı sahibinə çevirdiyi bir zamanda–milli neft sənayemizin inkişafının üçüncü yüksək mərhələsində “Əsrin müqaviləsi” ilə başlanan “Yeni neft strategiyası”nın uğurla gerçəkləşdirilməsinin nəticəsidir.

*Tahir AYDINOĞLU,
“Xalq qəzeti”*

(Material “SOCAR–AQŞ” MMC və Azərbaycan Mətbuat Şurasının “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasının 25 illiyi münasibəti ilə kütləvi informasiya vasitələrinin təmsilçiləri arasında keçirdiyi müsabiqəyə təqdim olunur.)